

জুনেটেল
কেন্দ্ৰ

017

সাধাৰণতঃ মানুষ তাৰ জ্যোৱে মুখ থেকে ভাষা শিখে থাকে। সে জনহীন সকলেই ভাষাকে বলা হয় মাতৃভাষা। সারা দুনিয়ায় চার হজারেও বেশী মাতৃভাষা চালু আছে। যে যে ভাষায় তাৰ মায়ের মুখ থেকে কথা শিখে পৰিছী হয় তাৰ ভাষার নাম। আমৰা মায়ের মুখ থেকে বাংলা ভাষার কথা বলতে পৰিছী। তাই আমদেৱ ভাষার নাম বাংলা ভাষা। পৃথিবীৰ এই অংশে বাংলা অনেক প্ৰাণোৰ ভাষা। এই উপমহাদেশে প্ৰাণ হজাৰ বছৰ স্থায়ী মুসলমান শাসন আমলেৰও আগে এই ভাষার জুন্ম। পৱে সুলতানী আমলে সুলতানদেৱ যত্নে এই ভাষার লালন-পালন ও বিকাশ ঘটে। সে আমলেই এই ভাষায় জনপ্ৰিয় পৃথিৰ সাহিত্য রচিত হওয়া ছাড়াও বছৰ সংখক ধৰ্মীয় গ্ৰন্থ অনুদিত হয়। এভাৰেই এ ভাষা গোটা উপমহাদেশে জনপ্ৰিয়ত লাভ কৱে এবং সারা পথবীতেই বাংলা ভাষায় কথা বলা ও লেখালেখি হয়ে থাকে। সারা দুনিয়াৰ প্ৰদৰ্শন ভাষাসমূহেৰ মধ্যে বাংলা ভাষার স্থান অনেক উচ্চে।

বড় হলে তোমৰা জানবে যে, ভাষার সঙ্গে রাষ্ট্ৰ ক্ষমতা অথবা রাষ্ট্ৰক্ষমতাৰ সঙ্গে চলে ভাষা। উন্নত ভাষাকে অবলম্বন কৱেই উন্নত হয় সে জাতিৰ শিৱিৰ, সাহিত্য-সংস্কৃতি। পণ্ডিতজনেৰ মতে, যে জাতিৰ উন্নত ভাষা নেই। সে জাতি জাতিপদবাচ্য হওয়াৰ আয়োগ্য।

বৰ্বৰ যুগে এই উপমহাদেশেৰ ভাষা বলতে তেমন কিছু ছিল না। 'সংস্কৃত' নামে যে ভাষাটি ছিল বলে ব্ৰাহ্মণৰা এখনো দাবী কৱে তা ছিল অস্পষ্ট এবং দুৰ্বোধ্য। সারা উপমহাদেশে এক শ্ৰেণীৰ শোধক ও লুঠনকাৰীৰা এই ভাষা বুৰোতো। মুসলিমান শাসন আমলে এই উপমহাদেশেৰ সৱকাৰী ও আইন-আদালতেৰ ভাষা ছিল ফাসী। পৱে এ দেশে সম্প্ৰসাৰিত হয় বাংলা ভাষার। সৱকাৰী দলিল-স্তৰামেৰ ছাড়াও বাংলা ভাষায় শিৱিৰ-সাহিত্যেৰ ব্যাপক সম্প্ৰসাৱণ ঘটে।

মুসলিম শাসনেৰ প্ৰায় এক হজাৰ বছৰ পৱে এ দেশে ইংৰেজ শাসন আমলে সৱকাৰী ভাষা হয় ইংৰেজী। বাংলা ভাষা শুধুমাত্ৰ শিৱিৰ-সাহিত্যেৰ ভাষা হিসেবেই অবিস্তৃত পৰে। এ সময়ে বাংলা ভাষায় বিপুল সংখক পৃথিৰ ও সাহিত্য গ্ৰন্থ রচিত হয়।

ইংৰেজ উন্নৰকালে এই উপমহাদেশে দুটি পৃথক দেশ গঠিত হয় তাৰ একটি ভাৰত অপৰাধি পাকিস্তান। এই পাকিস্তান রাষ্ট্ৰেৰ রাষ্ট্ৰভাষা হওয়াৰ কথা দুটি। একটি বাংলা অপৰাধি উৰু। অবশ্য পাকিস্তানেৰ বাংলা ভাষাভাৰী জনগণ বাংলা এবং উৰু দুটি ভাষাকেই রাষ্ট্ৰভাষা হিসেবে গ্ৰহণ কৱতে সম্মত ছিল। কিন্তু আগেই বলেছি, ভাষার সঙ্গে চলে রাষ্ট্ৰক্ষমতা কিংবা রাষ্ট্ৰক্ষমতাৰ সঙ্গে চলে ভাষা, শিৱিৰ, সাহিত্য, সংস্কৃতি। এ কথাটি পাকিস্তানেৰ অবস্থালী অধিবাসীগণ খুব ভালভাৱেই বুৰেছিল। সে কাৰণে বাঙালীদেৱ বাষ্ট ক্ষমতা থেকে বিষ্ণুত কৱাৰ উদ্দেশ্যে বাংলাভাষাকে তাৰা রাষ্ট্ৰভাষাৰ মৰ্যাদা দিতে অসম্মত হয়। ফলে, আনুষ্ঠানিকভাৱে পাকিস্তান সৱকাৰী প্ৰতিষ্ঠিত হতে না হতেই এ নিয়ে উপমহাদেশেৰ পণ্ডিত মহলে শুক হয় এক গভীৰ বড়বৃজ্ঞ।

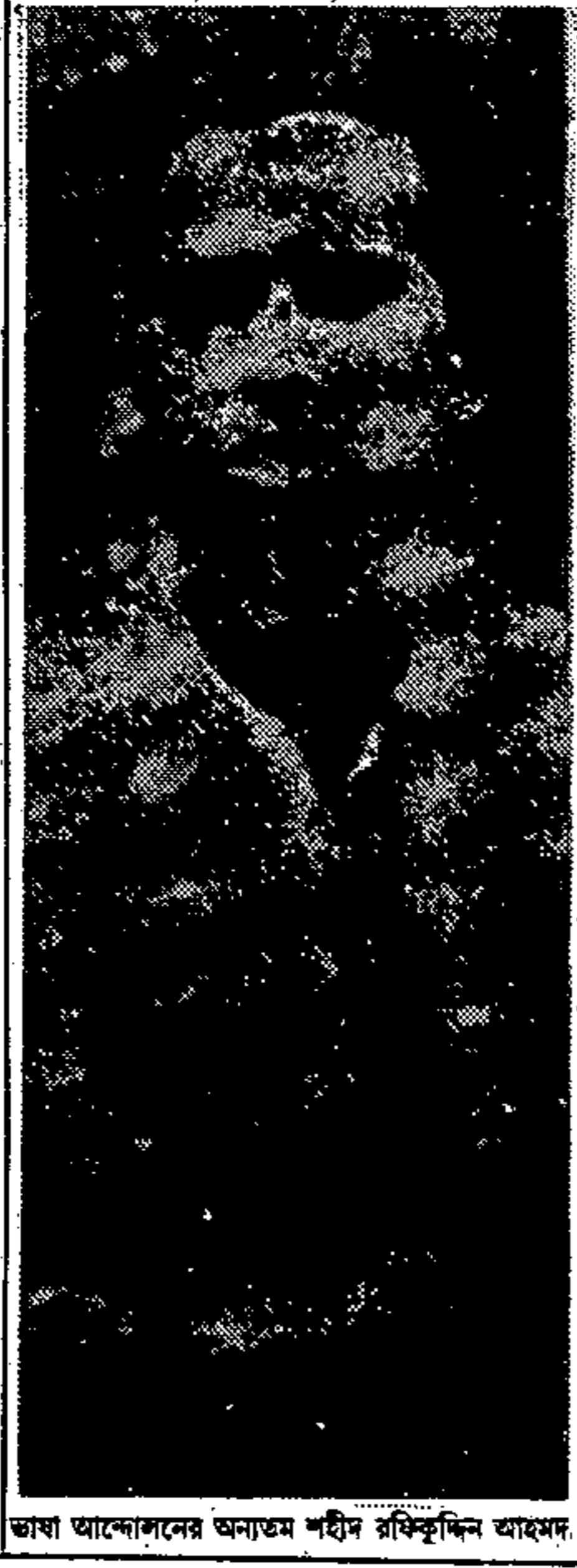
তখনকাৰ দিনে স্যৱেন স্যৱেন আহমদ স্থাপত্য আলিগড় বিশ্ববিদ্যালয়টি ছিল এই উপমহাদেশেৰ অন্যতম প্ৰখন বিদ্যালয়টি। এই বিদ্যালয়েৰ ভাইস চ্যাপেলেৰ ডঃ জিয়াউদ্দিন উৰু ভাষাকে পাকিস্তানেৰ রাষ্ট্ৰভাষা ঘোষণাৰ প্ৰস্তৱ কৱে এক প্ৰবন্ধ লেখেন।

এখনে বলে রাখা দৰকাৰ যে, উপমহাদেশেৰ দুই বিচ্ছিন্ন খণ্ড নিয়ে গঠিত হয়েছিল পাকিস্তান, সিঙ্গু, পাঞ্চাৰ, বেলুত্তিন, উন্নৰ-পশ্চিম সীমান্ত প্ৰদেশ নিয়ে পশ্চিম পাকিস্তান এবং খণ্ডিত পূৰ্ব বাংলা নিয়ে পূৰ্ব পাকিস্তান। পশ্চিম পাকিস্তানেৰ লোকসংখ্যা ছিল পূৰ্ব পাকিস্তান অপেক্ষা কম। তাছাড়া পশ্চিম পাকিস্তানেৰ একক কেৱল ভাষা ছিল না। সিঙ্গু, পাঞ্চাৰ, বেলুত্তিন, পশ্চিম ভাষায় তাৰা কথা বলতো। পূৰ্ব পাকিস্তানেৰ বৃহত্তর জনগোষ্ঠীৰ ভাষা বাংলা। এতদসত্ত্বেও অতি সামান্যসংখক লোকেৰ ভাষা উৰুকে পাকিস্তানেৰ রাষ্ট্ৰভাষা ঘোষণা কৱাৰ অস্তৱ কৱা হলে আৰ কিনু হোক আৰ না-ই হোক, বাংলাভাষাকে কোণঠাসা কৱে বাঙালীদেৱ রাষ্ট্ৰক্ষমতা থেকে বিষ্ণুত কৱা যাবে— এই ছিল লক্ষ্য।

ডঃ জিয়াউদ্দিনেৰ এহেন প্ৰস্তৱটি প্ৰকাশিত হওয়াৰ সাথে সাথে ঢাকা বিশ্ববিদ্যালয়েৰ অধ্যাপক ডঃ মুহুমদ শহীদুল্লাহ তীভৰ ভাষায় তাৰ প্ৰতিবাদ কৱেন এবং বাংলাকেই রাষ্ট্ৰভাষা ঘোষণাৰ পঞ্চটা প্ৰস্তৱ কৱেন। তিনি তাৰ প্ৰতিবাদে বলেন, উৰু আমদেৱ রাষ্ট্ৰভাষা হতে পৱে না। আমদেৱ আইন-আদালত ও বিশ্ববিদ্যালয়সমূহে উৰু অথবা হিন্দীকে যদি ব্যবহাৰ কৱা হয় তবে তা হবে আমদেৱ জন্য বাংলান্তৰক দাসত্বে নাহাবে।

ভাষা আন্দোলনৰ ইতিহাস

মফিজউদ্দিন আহমদ

ভাষা আন্দোলনেৰ অন্যতম শহীদ রাষ্ট্ৰকুলিন আহমদ।

থাকে। কিন্তু পাকিস্তান কেন্দ্ৰীয় সৱকাৰৰ পূৰ্ব পাকিস্তানেৰ এই সিঙ্গুত প্ৰত্যাখান কৱে। কেন্দ্ৰীয় সৱকাৰেৰ এই নিৰ্বিচাৰ 'দাবী' প্ৰত্যাখানেৰ ফলে ১৯৪৭ সালেৰ অক্টোবৰে মাসে ছাত্ৰ-শিক্ষক এবং বিভিন্ন শহৰেৰ সাংস্কৃতিক পত্ৰিষ্ঠানগুলোকে নিয়ে সৰ্বপ্ৰথম ঢাকায় রাষ্ট্ৰভাষা সংগ্ৰাম পৰিষদ গঠন কৱা হয়। শুধু তমদুন মজলিশ নয়, দলীয় ভিত্তিতে ঢাকা এবং অন্যত্র ভাষাৰ দাবীতে আৱো অনেক সংগঠন গঠে। উচ্চ।

এ সময়ে ভাষা আন্দোলনে নতুন উপাদান সংযোজিত হয়। পাকিস্তান সৱকাৰ রাষ্ট্ৰীয় মুদ্ৰা এবং ডাক ও রাজস্ব টিকিট থেকে বাংলা ভাষা প্ৰত্যাহাৰ কৱে শুধুমাত্ৰ উৰু ও ইংৰেজী ভাষা সংযোজন কৱে। ফলে, ভাষা আন্দোলনে আৱো নকুল দ্বাৰা সংযোজন হয় এবং ভাষা আন্দোলন সংগ্ৰাম পৰিষদ এ ব্যবহাৰ প্ৰতিবাদে অধিকতাৰ সোচাৰ হয়ে উচ্চ। ১৯৪৭ সালেৰ ৫ই ডিসেম্বৰ ঢাকা বিশ্ববিদ্যালয়েৰ ছাত্ৰ-শিক্ষকগণ বাংলা ভাষাৰ দাবীতে প্ৰথম মিছিল বেৰ কৱেন।

ঐ সময়ে কৰাচী বিশ্ববিদ্যালয়ে অনুষ্ঠিত এক সৱকাৰী শিক্ষাসম্মেলনে উৰুকে পাকিস্তানেৰ একমত রাষ্ট্ৰ ভাষা ঘোষণা কৱাৰ সুপোৱিশ কৱা হয়। ঢাকা বিশ্ববিদ্যালয় রাষ্ট্ৰ ভাষা সংগ্ৰাম পৰিষদ এই অযৌক্তিক এবং বড়ব্যক্তমূলক সুগাৰিশেৰ তীব্ৰ প্ৰতিবাদ কৱে এবং অন্যতম রাষ্ট্ৰভাষাৰ স্থলে বাংলাকে পূৰ্ণাঙ্গ রাষ্ট্ৰভাষা ঘোষণা কৱাৰ দাবী উৎপন্ন কৱে। অতঃপৰ সামাদেশে বাংলাকে রাষ্ট্ৰভাষা কৱাৰ দাবীতে থেমে থেমে আন্দোলন চলতে থাকে।

২৫শে ডিসেম্বৰ ১৯৪৮। কৰাচীতে তখন গণপৰিষদেৰ অধিবেশন চলছে। পূৰ্ব পাকিস্তানেৰ অন্যতম গণপৰিষদ সদস্য জনাব ধীৱেন দত্ত বাংলা ভাষাকে রাষ্ট্ৰভাষাৰ পৰে সমৰ্পণ দানেৰ প্ৰস্তাৱ উপাপন কৱেন। সঙ্গে সঙ্গে তদনিষ্ঠন পাকিস্তানেৰ প্ৰধানমন্ত্ৰী জনাব ধীৱেন দত্তেৰ উপাপন প্ৰস্তাৱেৰ বিৱোধিতা কৱেন। ফলে, প্ৰস্তাৱটি প্ৰত্যাখ্যাত হয়।

ঐ সংবাদ প্ৰচাৰিত হওয়াৰ সঙ্গে সঙ্গে ঢাকা বিশ্ববিদ্যালয়সহ সকল শিক্ষা পত্ৰিষ্ঠানেৰ ছাত্ৰ-শিক্ষক এবং সাধাৰণভাৱে পূৰ্ব পাকিস্তানেৰ জনসাধাৰণ গণপৰিষদেৰ সিকাউৰেৰ প্ৰতিবাদে ফেটে পড়ে এবং ২৬শে ফেব্ৰুয়াৰী ১৯৪৮ এক হৱতাল পালন কৱে। এভাৱে বাংলাভাষা আন্দোলন ক্ৰমশ জোৱদাৰ হতে থাকে।

সমগ্ৰ পূৰ্ব পাকিস্তানে সুধী মহলে ব্যাপক নাড়া লাগে। দলীয়ভাৱে এবং অনন্যান্যে গঠিত রাষ্ট্ৰভাষা সংগ্ৰাম পৰিষদগুলো পৰম্পৰ যোগাযোগ ও আলাপ-আলোচনাৰ প্ৰয়োজন কৱে। এই বোধে জাগত হয়েই বহুসংখক সংগ্ৰাম পৰিষদেৰ এক যুক্ত বৈঠক অনুষ্ঠিত হয় এবং 'সৰ্বদলীয় রাষ্ট্ৰভাষা সংগ্ৰাম পৰিষদ' গঠিত হয়। এই সৰ্বদলীয় সংগ্ৰাম পৰিষদেৰ সিঙ্গুত মতে ১১ই মার্চ ১৯৪৮ দেশব্যাপী সাধাৰণ হৱতাল পালিত হয়।

পাকিস্তানেৰ কেন্দ্ৰীয় মুসলিম লীগ সৱকাৰ পূৰ্ব পাকিস্তানেৰ রাষ্ট্ৰভাষা আন্দোলনেৰ এই ক্ৰম সম্প্ৰসাৱণ লক্ষ্য কৱে খুবই বিপুল বোধ কৱে এবং এই আন্দোলন প্ৰতিৰোধ ও বাংলা ভাষাভাৰী জনসাধাৰণেৰ আৰুমদ মজলিশেৰ আন্দোলনেৰ নামভাৱে পৃষ্ঠপোকৰক্তা কৱেন।

ৱাষ্টৰভাষাৰ প্ৰশংসন সুধী মহলকে সভাগ কৱে তোলে। এই প্ৰশংসন ভিত্তিতে অধ্যাপক আবুল কাসেম ১৫ই সেপ্টেম্বৰ ১৯৪৭ একটি পৃষ্ঠিকা প্ৰকাশ কৱেন। পৃষ্ঠিকাৰিৰ শিৱোনাম দেয়া হয় 'পাকিস্তানেৰ রাষ্ট্ৰভাষা বাংলা না উৰু।' পাকিস্তান তমদু